
az írás mint novellahős

(Mándy Iván: Templom, délután)

BÁNYAI JÁNOS

Mándy Iván prózájában szinte semmi sem maradt meg a hagyományos epikai műfajok — novella, elbeszélés, regény — ismérveiből. Az ő „irodalmi életútja” irányító útjelzőknél tért el a mai magyar novella- és regényirodalom kísérletezéstől gyakran idegenkedő, legtöbbször faktografikus ihletekre hallgató törekvéseitől. Prózájának rendhagyó jellege azt a látszatot kelti, mintha Mándy szinte semmit sem tudna a prózaírás mérhetetlen mennyiségű tudnivalóiból. Mándy nem tud „elbeszélni”, a mesélő író típusa áll tőle a legtávolabb. Nem tud előrejelzésekkel tarkított irodalmi történetet előadni. Nem tud lassan, fokról fokra haladva meglepetést, csattanót előkészíteni. Leírásai alig vannak. Prózájának színtere, akárhány pontos megnevezést is tartalmaz, mindig a képzelet eredménye, mindig fikció. Mándy folyamatok helyett mindig képeket ír fel. A belső mozgatóerőket, a hősök fejlődéstörvényeit a pillanat látványa mögé rejti. Kétségtelenül, a prózaírás korlátjai ezek a „hiányok”. Mert történet, cselekményvezetés, jellemábrázolás nélkül regényt, novellát elképzelni is alig lehet. Megírni semmiképpen. Csakhogy ezek a korlátok előnyöket és lehetőségeket tartalmaznak. Elsősorban egy jó értelemben vett modern epikai világkép kiépítésének lehetőségeit. S ezeket a lehetőségeket használja ki Mándy Iván. Eddigi könyvei bizonyítják, hogy eredményesen.

Mert a látszatok ellenére, Mándy, nemhogy semmit sem tud a prózaírás tudnivalóiból, hanem — éppen ellenkezőleg — túl sokat tud. Mindezt megtanult, amit a prózaírás múltjából, élő hagyományából ma írő elsajátíthat. De nem a magáévá tett törvények szerint alkot, hanem a *tehetsége törvényei szerint*. Azt jelenti ez, hogy mindent kiiktat prózájából, amit nem tud megcsinálni. Tehát nem a hagyományokra, külső elvárásokra, hanem belső kényszerére hallgat. Kizárta prózájából a cselekményt, kizárta a megfigyelést, a jellemábrázolást. És mi maradt meg? „Maradt a belső világ. Meg ami az élményekből ebbe belefutott. Egy öreg bolt csodája, egy kopott tűzfalé, egy emberi arcé...” — írja egy

helyütt. S valóban, novelláiban nincs is másról szó, csak egy-egy ilyen „belső csodáról”. Valaki tesz egy mozdulatot, és közben újraéli egész életét, vagy megtorpan egy látvány előtt, és visszhangozni kezd benne a húsz évvel ezelőtti élmény, vagy — még egyszerűbben — meglát egy ismerős utcasarkot, bútordarabot, és mindehhez hozzáképzeli önmagát. Apró rezdülések, belső mozdulatok, kifürkészhetetlen titkok, élesre met-szett képek gyors egymásutánja, gyakran minden látható összefüggés nélkül, ahogyan a lomtárba a kiszolgált bútordarabokat dobálják. Ebből és ennyiből áll Mándynak szinte minden írása.

De ez a belső csoda, ez a belső világ nem a lélektani regény törvényei szerint készül. Túlságosan sok a konkrétum, az objektív, a tárgyszerű Mándy mondataiban, a közvetlen utalás a tényekre, a közismert adatok felsorolása. Nem marad hely ezekben a mondatokban a lélektani regény elemzéseire és spekulációira. Terek, utcarészletek, presszók, lakások, bútordarabok uralják ezt az epikai világot. S ezekhez nőnek, vagy ezekből születnek meg hősei is, akik sohasem testesítenek meg magatartást, filozófiát vagy erkölcsöt, tehát nem mérhetők az értékek rendszerében, hanem egyszerűen léteznek, vannak a dolgok között. S nyilván ez a legnagyobb csoda, amit író ma elmondhat.

Valójában tehát még csak nem is a belső világ maradt meg ebben a prózában, hanem egyszerűen a *fikció*. Mert minden fiktív Mándy írásai-ban, még akkor is, ha régi filmújságokra, elfelejtett sztárookra, tényekre és adatokra hivatkozik. Mert a fikció itt önmagával azonos, és önmagát világméretűvé fejleszti ki. A fikció helyettesíti mindazt, amit Mándy „kihagyott” prózaírásából. Ezért a fikció itt tiszta formában jelenik meg. Konkretizálni is lehet. Egy nehezen megközelíthető *közöttek világ* formájában jelenik meg, bérházak napsütött gangjai és álmok, régi újsághírek adatai és a megmásító emlékezet, labdarúgó pályák realitásai és bomlasztó illúziók érintkezési pontjaiban. Sohasem lehet kiszámítani, hogy ezek hol érintkeznek. De ha érintkeztek, akkor elindulhat az elbeszélés, akkor épülhet a fiktív torony. Jelenségek és jelképek között alakul ki tehát ez a közöttek világ, a fikció epikai alapja. Így Mándy prózája nem ismer megtörtént eseményt, sem lélektanilag igazolható cselekvést, tehát nem mérhető a *kint* kritériumaival, de nem vezethető vissza a *bent* mindent igazoló káoszába sem. Semmivel sem azonosítható világ ez.

Ez a külsővel és belsővel sem azonos, de azokkal mindig kapcsolatot fenntartó és érintkező közöttek világ természete szerint nem alakulhat hagyományos eseménysorrá, még pontosan előadható, rekonstruálható tartalommal sem, mert nem a megfigyelésnek és az élettapasztalatnak a függvénye, hanem az írásé, azoké az írástörvényeké, melyek szerint Mándy Iván alkot. Ilyenformán az ő prózájának a hőse az *írás*. A cselekmény bonyolítását, a hősök jellemvonásait, a leírásokat mind sorra az *írás* elő-terbe állítása, az *írás viselkedése* helyettesíti.

A *Templom, délután* világa a közöttek világ, képei, adatai és tényei mind sorra a fikció körébe tartoznak, és hőse is az *írás*. Egy mozzanata mégis rendhagyó Mándy egész novellaírásához viszonyítva. Ennek a novellának van története. Sőt, ez a történet bonyolódik is. Nyári vasárnap, amikor nem lehet lemenni a tóra, mert a városiak lerohanták a telepet:

Kocsival jönnek, motorral, vonattal, hogy aztán ellepjék a partot, és legázoljanak mindent.

Ehhez a jelen időhöz, s ez megint némileg rendhagyó Mándy prózaírásában, írói kommentár formájában kapcsolódik a múlt:

Valaha régen még János is megjelent ilyenkor a parton.

De a kommentár csak eddig tart, a következő mondat már tényközlés, megállapítás, s ez a beszédforma áll Mándy novellairásának középpontjában:

Kissé riadtan körülnézett. Egy fa alá húzódott, ledobta a fürdőköpenyét, elindult a víz felé. — Fürdött? — kérdezte később a házinéni. — Ma is fürdött? — Csöndesen a férjére nevetett.

De ennek az egymondatos írói kommentárnak sajátos szövegstrukturáló szerepe van: az *írást* hozza a novella előterébe. A „valaha régen” meseindító, hangsúlyozott múlt ideje *zárt idősíkot* alkot a novella jelen idejéhez viszonyítva. Az erősítésre összpontosító megfogalmazás a két idősíkot párhuzamos viszonyba helyezi. Közöttük nincs átcsapás. Teljesen zártak egymással szemben, a múlt nem értelmezi a jelen, a jelen nem tárja fel a múlt rejtett mozgatóit. Minek következtében a két idősíkon belül alakulnak ki az *epikai rétegek*.

A „valaha régen” egyelőre csak arra az időre utal, amikor János még egyedül járt erre a telepre nyaralni. S erre az időre utal a novellának az a sűrített közlése is, mely Mándy írásának sajátos vágástechnikáját mutatja fel:

János beügetett a kamrába. Ahogy kivette az üveget a hűtőszekrényből, úgy maradt guggolva. Évekig egyedül jártam ide. Egyedül meg egy családdal. A Paczkókék...

Itt is élesen különválik egymástól a jelen és a múlt. A tényközléseket, melyek a jelenre vonatkoznak, éles *grammatikai* metszet választja el az emlékezés idősíkjától. A harmadik személyű tényközléshez az első személyű emlékezés tapad, s mindez már a „valaha régen” jegyében játszódik le. S hangsúlyozni kell, hogy ezek az átváltások *lejátszódnak*. A metszésteknika nem állóképeket kapcsol a belső megtörténés logikája szerint egymáshoz, hanem az *írást* — az átváltásokat, a metszéseket reálizáló gyakorlatot — aktivizálja, mégpedig olyan nagymértékben, hogy végső soron a novella történetiségét helyettesíti az *írás játéka*. Vagyis az írás a megtörténés rétegébe lép át. Előremozdító fordulópontok az ilyen metszetek és átváltások. S ehhez a Mándy novellairására oly jellemző, sajátos történetalakításhoz kapcsolódik a *Templom, délután* esetében, némileg szokatlanul, egy valóságos eseménysor is. Mégpedig a novella jeleni idősíkjában. János már nincs egyedül a telepen, a feleségével van itt. Vasárnap már nem is megy le a tóra. Inkább elsétálnak a „régis templomhoz”. De ez a séta egy egészen különös világba vezet, különös emberek közé, ahol a „valaha régen” állapota: „Kissé riadtan körülnézett”, és a megtorpanás az emlék hatására új minőséget kap: a mozdulatlan riadtság, a mozdulatlan jelenlét képeit sorolja Mándy Iván egy abszurd „előadás” jeleneteibe. Ezen a ponton érintkezik mégis a múlt és a jelen idősíkjá, de olyan pont ez, mely könnyen eltolódik, átalakul, teljesen kiszámíthatatlan tehát. Viszont különösen fontos funkciója van. Innen indul valójában az elbeszélés, minden előzmény puszta közlés volt eddig. Itt alakul ki a novella *közöttes világa*, s innen — visszafelé is olvasva a novellát — minden eddigi közlés fikcióként jelenik meg, s ezáltal jelképes minőséget kap. A leírást helyettesítő felsorolás:

A töltésen túl, a hegyoldalon. Meglehetősen romos templom. Mellette a temető. Legalább olyan öreg, mint a templom, legalább ötven éve nem temetnek már oda senkit.

A közöttek világ megközelítési pontjáról szimbólumértéket hordoz. A romos templom a temetővel nem egyszerűen helyszíne a novellának, hanem egyúttal jelképes minősége is. Itt is az írás funkciója figyelhető meg. Mert ez is átcsapás, ambivalencia, amelynek az a szerepe, hogy az írást, a megírást hozza előtérbe. Mátyás novellájában minden közlésnek van még egy másik vonatkozása is, s ez a két vonatkozás attól a pillanattól kezdve, amikor a fiktív közöttek világ már realizálódott az írás megtörténéseiben, a szöveg sajátos feszültségterét alakítja ki. Az olvasói figyelem állandóan vibrál e két vonatkozás között, egyetlen pillanatra sem nyugodhat meg a valóságos elbeszélés tiszta leíró- vagy előadó-felületein. Innen érthető meg a novella mondataira jellemző kivételes sűrűség is. S mindez az írás síkján történik meg. Vagyis, Mátyás novellájában *nem elbeszélésről, hanem megírásról* van szó. Mert az elbeszélés mindig az író hangvételét, jellegzetes beszédformáját követi, Mátyás Iván novellájában azonban a hangvétel és a beszédforma visszaszorul a sajátosan kialakított írásgyakorlat erős hatására.

Figyeljük meg ezt a feszültségteret a novella egy részletén:

Aljas, göcsörtös gyökerek. Egy retikül. Kifakult retikül, mellette törött fésű.

— Miért kell mindent felszedni? — Zsuzsi hátranézett. Nem volt szigorúság a tekintetében. Inkább egy türelmes nevelőné.

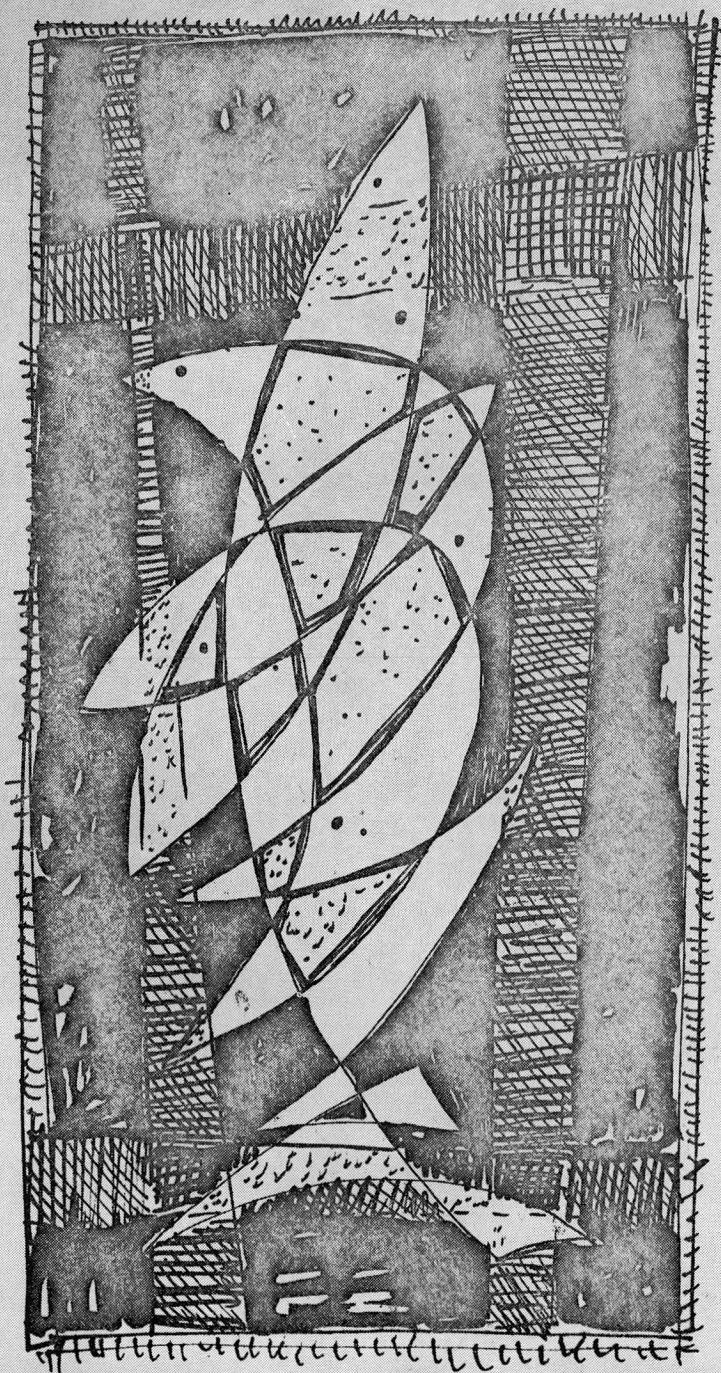
János egy megfeketedett, lapos kőre tette a retikült. Oly gondosan, mintha az a nő még visszajönne érte.

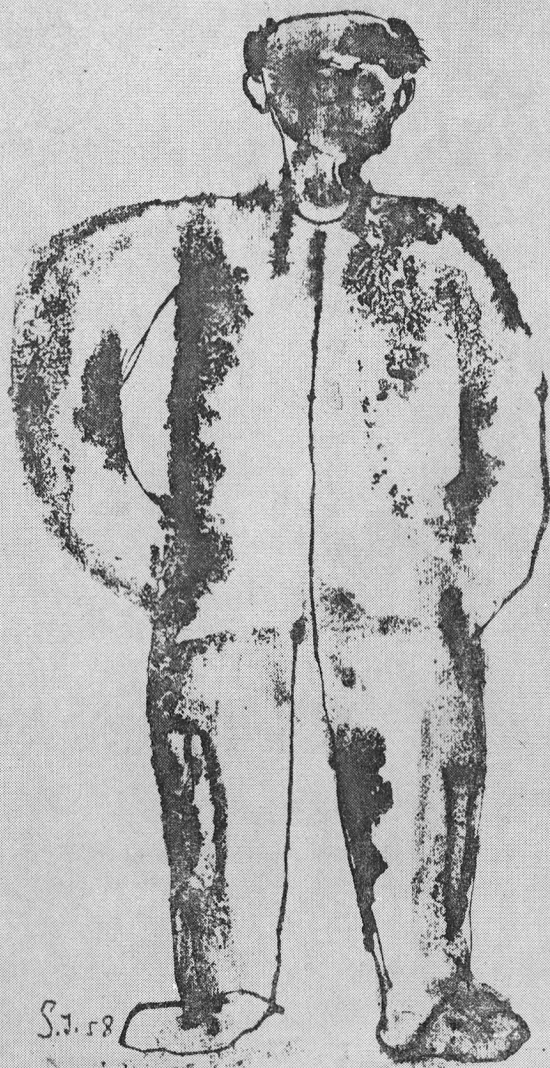
A fák egyszerre eltűntek, mintha hirtelen szétfutottak volna.

Ott álltak a templom előtt. Elsárgult falak, üveg nélküli ablakok.

A föld is olyan elsárgult a kis térségen.

Egy sor helyzetközlés, mintha valaki fényképeket rakosgatna egymás mellé. De nem állóképek ezek, hiszen itt minden mozgásban van. És ismét a múlt és a jelen találkozása. Csak úgy mellékesen. Mintha valami sokkal fontosabb történe a látható mögött. S ez a fontosabb valóban megtörténik. Mert a rövid, ideges mondatok, a közlésre közlés sűrűsége az írás gyakorlatát teszi hangsúlyossá. Ahogyan a mondatok egymásba ékelik a képeket, úgy válik fontossá a mondatok kialakulása is. Mert a mondatok között szabad felületek vannak, üresen hagyott elbeszélés-részek. Az ilyen szövegttereket a hagyományos novella mind kitölti. Mátyás mintha valaminek a vázát adná. De ha közel hajolunk ezekhez a mondatokhoz, akkor kiderül, hogy közöttük nincsenek is szabad felületek, amit annak tekinthetnénk, az valójában fölösleges szószaporítás lenne. A hagyományos novella azt a történetmodellt követi, hogy valaki vagy valakik „elindulnak — mennek — megérkeznek”, és ennek elmondása közben egy sor részletet emel ki. Mátyás ugyanezt teszi, anélkül azonban, hogy a történetmodellt megőrizné. Csak a részleteket emeli ki, de ezek a részletek, a szövegfelület mögött, tartalmazzák, nemegyszer a hagyományos eljárásokhoz képest hangsúlyozottabb formában is, a történet irányát. Ennek következtében a közlések, a képek önmagukban lesznek teljesek, nemcsak az előzményekhez és a következményekhez viszonyítva. Minden mondat egy-egy ilyen önmagában zárt és teljes jelkép. Ennek kialakításához egyrészt az írással egyenértékű írói gyakorlat, a törlés és





S. J. 58

kihagyás, járul hozzá, másrészt viszont a nyelvi átlag teljes megkerülése. A hagyományos novella legkiválóbb képviselőiben a nyelvi átlagot őrizte és fejlesztette, megőrizte a *próza* igazi jellegzetességeit, Mándy Iván viszont teljes egészében lemond a nyelvi átlagról. A köznyelvben előforduló és rendszert alkotó mondatmodellek mind hiányoznak Mándy szövegéből. A mondatok itt az írás törvényeit követik. S ezekben a sajátos mondat szerkezetekben ugyanaz a képlet figyelhető meg, mint a teljes szövegfelületein: a kihagyások. Egész tagmondatok vagy mondatrészek maradnak ki Mándy mondataiból, de mielőtt az olvasó a mondatrészekben felismerné a hiányzó tagokat, mert mindig felismerhetők, figyelme a mondat másik vonatkozására, jelképes értékére és minőségére irányul. A figyelem játéka ily módon a szövegfelületek kivételes sűrűsödési pontjait teszi hangsúlyossá. Mándynak minden mondatában, szövegeinek minden részletében adva van ez a lehetőség, ezért aktivizálja oly nagymértékben az olvasót, az olvasói figyelmet.

A *Templom, délután* tehát — bizonyos rendhagyó mozzanatokkal — Mándy írói gyakorlatának sajátos vonásait fejleszti tovább, különösképpen a már emlegetett zárt idősíkok belső elrendezésével, az *epikai rétegek* kialakításával.

Körüljárják a templomot. Vasrács az ablakon. Mögötte a semmi. A halott, üres levegő.

— Ide húzódott be a prédikátor.

— Most meg prédikátor! — Zsuzsi felnevetett. — Miféle prédikátor?

Kopaszos fűcsomók a templom körül. Megbarnult újságpapír. Üveg-szilánkok. Végig üveg-szilánkok borították a ritkás fűvet.

János fölnézett a megvakult ablakra.

— Lehet, hogy nem is olyan régen törték be?

— Mi van a prédikátoroddal?

János oldalt lépett, mintha meg akarná kerülni a templomot. — Az biztos, hogy ide húzódott be a híveivel. Azzal a maroknyi kis csapattal. Az egyház kitagadta. Téves tanokat hirdetett.

— Téves tanokat!

— Mindenholnan elüldözték, ez volt a végső menedéke. Ebben a templomban tartotta az utolsó beszédét. A hívei köréje gyűltek. Nem lehet mondani, hogy valami sokan voltak. Mindenesetre ki-tartottak mellette. Senki sem hagyta el a templomot, amikor rájuk törtek.

— És aztán?

De erre a kérdésre már nincs válasz. A választ majd a novellahős képze-lődésével párhuzamos idősík, a jeleni megtörténés, a templomban *most* tartandó előadás adja meg. A novellahős játszadozása a prédikátorral és annak szerepével a múlt idősíkjába tartozik, annak egyik rétegét képezi. Ugyanazon a szinten, amelyen a fekete retikül jelent meg. Az is a meg-határozatlan múlt epikai rétegén jelent meg, mint a képzelet prédikátora, szemben a határozott múlt epikai rétegével, azzal az idővel, amikor a novellahős még egyedül járt a telepre nyaralni.

A múlt ilyen idősikjával párhuzamosan alakul ki a *Templom, délután* jeleni idősikja, mégpedig egy heppening-szerű előadás formájában. Már távozóban vannak, János és Zsuzsi, amikor:

Egy fiú futott feléjük a sírdombok közül. Vállig erő, szőke haj. Szakáll.

A fiú meghívására templomba mennek, a templomtér már nem üres, sokan verődtek össze. Senki sem tudja, milyen műsor készül. De valahogy kiválasztódnak azok, akik a műsort készítik, a szakállasok. A közönség lassan bemegy a templomba:

Két lány a templom kapujában, akárcsak két jegyszedő. Testszínű blúz, csuparojt nadrág. Különbözően kissé zavartan mosolyogtak. Zavartan és szégyenlősen. Kezükből kis üveg meg papírcsík. Így várták a társaságot.

Ők pedig egyenként eléjük léptek. János a szürke bajuszos férfi után. A pempit végighúzták a csuklóján, akárcsak valami kerítéson.

Odabent a közönség magára maradt a csupasz falak között, a szakállasok eltűntek, azután mégis megkezdődik a műsor. Néhány számból áll. A karzatról egy üveget dobnak le a szabadesést mutatva be, szétválasztják a nők és a férfiak csoportját, azután a második szám:

Felemelte a hengert, megmutatta az egyik végét...

— Üres...

... a másik végét.

— Üres.

Bemutatta a másik hengert. Üres... üres... Várt egy kicsit, majd felemelte az elsőt. Nem volt alatta semmi. A másik alatt se volt semmi. Így rakosgatta a semmit.

Ennyi a második szám, majd következik a harmadik:

Seprűt hajítottak le a karzatról. A fiú röptében elkapta. Seperni kezdett, széles mozdulatokkal. Lámpa alattomosan lobbant egyet. A seprű lángot kapott.

— Odatartotta — suttogta valaki. — Készakarva odatartotta. Lángoló seprű seprű végig a templomon, ahogy a fiú körbevágatott. Megfeketedett, üszkös rúd repült a sarokba. Ijesztően kiégett cirokcsontok.

Ezután még egy-két szám, az utolsó sikertelen, a szakállasok vezetője magába roskad. S a műsornak vége. Ennyit válaszol a jelen idősikja a múlt idősikján válasz nélkül hagyott kérdésre. Ha ezt egyáltalán válasznak lehet tekinteni. A templomban megtartott műsor a jelen idősikjának legfontosabb epikai rétege, melyben a hős valóban az írás. Nem a szakállasok, nem a tájékozatlan és igencsak szenvtelen közönség, hanem az a mód, eljárás, ahogyan ezek a rétegek kialakulnak, ahogyan átszaporodnak, metszésekkel a képek egymásra, egymás mellé épülnek. Nagy történetfelületek maradnak üresen, részletek domborodnak ki, a figyelem állandóan vibrál a múlt és a jelen között, hiszen a templomi műsornak van valami szertartásos jellege, sőt vallásos mítoszokra is emlékeztet az ostya kiosztása, a lángoló seprű, a fiú összeroskadása. Divatos művészeti törekvésekre emlékeztet még a műsor, ugyanakkor azonban társadalmi jelenség is, a hagyományos értékek lerombolása. A novella műsor-részletében tehát fokozódik az olvasói figyelem ide-oda csapongása, sőt ma-

ximálisra növekszik, de ekkor már nem a novella cselekménye, hanem az írás áll esztétikai hatásának középpontjában. Már azt figyeljük csupán, hogyan épül mondatra mondat, hogyan követ jelkép jelképet, hogyan csap át az objektívnek tűnő közlés a jelképesesség szintjére. Egy új epikai világkép alakul ki ily módon, a hagyományostól eltérően, de teljes összhangban a korszerű prózai törekvésekkel.